

- Cantay, Hasan Basri, Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim, İstanbul 1384/1965.
- ed-Dirdir, Ebu'l-Berekât Ahmed, eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtasarı Halli, Mısır 1345.
- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm, Kitâbü'l-Emvâl, Kahire 1388/1968.
- Ebu Ya'lâ Hanbelî, el-Abkâmu's-Sultâniyye, Mısır 1356.
- Ebu Yusuf Yakub, Kitâbü'l-Harac, Kahire 1382.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1960.
- Fahrüddin er-Râzî, Ebu Adillah, et-Tefsîrül-Kebîr, İstanbul 1308.
- Halis Esref, Külliyyât-ı Şerh-i Kanun-ı Arâzî, İstanbul 1315.
- İbnu Kudâme, Ebu Muhammed Abdillah, el-Muğni, Mısır 1367.
- İsmail Hakkı Bursevî, Ruhü'l-Beyân, İstanbul 1306.
- Kâsânî, Alaüddin Ebu Bekr, Bedâiu's-Sanayi, Mısır 1328/910.
- Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed, Tefsîru'l-Kurtubî, Kahire 1352-1358.
- Maden Kanunu (6309 Sayılı).
- Makrizî, Ahmed b. Ali, İmtau'l-Esma', yazma Köprülü Kütüphanesi, İstanbul No: 1004.
- Mâlik b. Enes, el-Muvatta, Beyrut?
- Mâlik b. Enes, el-Müdevvenetü'l-Küb-râ, Bağdad 1970.
- el-Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, Mısır 1386/1966.
- Mirâs, Kâmil, Tecrid-i Sarih Tercemesi Ankara 1957-1972.
- Muhammed Bâkır es-Sadr, İktisâdunâ, Nefes 1387/1968.
- Muhammed Sellâm Medkûr, el-Medhal li'l-Fıkhi'l-İslâmî, Mısır?
- Petrol Reformu Kanunu (5.3.1973 tarih ve 1702 Sayılı).
- es-Serahsî, Ebu Bekir Muhammed, el-Mebsût, Tunus 1324.
- Seyyid Kutup, Fi Zılâli'l-Kur'an, Beyrut?
- Şafak, Ali, İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikâtı, İstanbul 1977.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, el-Ümm, Bulak 1322-1325.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan, el-Asl. yazma, Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Efendi kısmı No: 575. 576, 577, İstanbul.
- Sirbini, Muhammed el-Hatib, Muğni'l-Muhtâc, Mısır 1377/1958.
- Yahyâ b. Âdem, Kitâbü'l-Harac, Kahire 1347.
- ez-Zeylei, Fahrüddin Ebu Muhammed Osman b. Ali, Tebyinü'l-Hakayik Şerhu Kenzi'd-Bekâik, Bulak 1313.

KÜTÜB-İ SİTTE İMAMLARININ ŞARTLARI

Dr. İbrahim CĀNAN

Kütüb-i Sitte dediğimiz, Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri, Nesâî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbnu Mâce'nin Sünenleri salih hadîsleri cemetmek maksadıyla te'lif edilmiş eserler olarak hepsinde bâzı müşterek şartların bulunması normaldir ki, bu şartlar her hangi bir rivâyete "sahîh" vasfının verilebilmesi için âlimlerce aranmış olan şartlardır.

Bilindiği üzere hicrî birinci asırdan itibaren, hadîs sâhasında çeşitli eserler tasnîf edilmeye başlanmış, ikinci, üçüncü ve hattâ dördüncü asırlarda gittikçe artan bir hızla bu te'lîf işine devâm edilmiştir. Bilhassa ilk üç asır en orijinal, en değerli eserlerin verildiği bir devredir. **Müsned, musannaf, sünen, sıhâh** vs. unvanlarıyla pek çok sayıda eserlerin bu devrede te'lîfi islâm kültürü, islâm medeniyeti ve islâm'n mensûbları olan bizler için son derece iftihar edilecek, başka hiçbir kültürün târihinde raslanmayan müstesna bir durumdur.

Hadîsle ilgili telîf ve tedvîn faaliyetlerine ilk başladığı vakit, münhasıran, hadîslerin yazı ile kayda geçirilerek kaybolmaktan korunması düşünüldüğü için, rivâyetlerin sıhhat ve sağlamlığına pek o kadar dikkat edilmiyor, zayıflar ve sahîhler berâberce yazılıyordu. Bu hâl, vefâtı hicrî 256 olan İmâm-ı Buhârî'ye kadar devâm etti. Bizzât kendisinden intikâl eden bir rivâyete göre bir gün Buhârî'nin hocalarından, İshâk İbnu Râhûyenin: "Keşke biriniz, Hz. Peygamber'in (A.S.) sahîh sünnetini cemedan muhtasar bir kitap te'lîf etse (1) sözü üzerine harekete geçen Buhârî **sahîh** sâhasında ilk eseri verir.

Artık Buhârî'nin açtığı yolu diğer pekçok müellif tâkibedecektir. Yazılan eserler çok olmakla berâber, bunlaradn bâzıları, sağlamlık nokta-i nazarından diğer bâzılarına nazaran daha çok itimâd telkîn ederek daha ziyâde şöhrete ulaştılar.

Bilindiği üzere kısaca **Kütüb-i Citte** dediğimiz altı kitap, mevcutların en sahîhi, en mûteberi ve en çok ismi duyulanlarıdır. İşte mevzûumuz, bu kitapları diğerlerinin fevkine çıkaran vasıflarının neler olduğunu belirtmeye çalışmaktır. Onlara mümtâz bir mevkî kazandıran husûs, şüphesiz, müelliflerinin, hadîsleri kitaplarına alırken onlarda aradıkları şartlardır. Ancak hemen kaydedelim ki, bunların hepsi aynı şartları takip etmedikleri gibi, onlardan sadece biri kitabına almış olduğu bütün hadîslerde aynı şartlara riâyet edememiştir. Bâzı şartlar var, fepsinde müşterek; bâzı şartlar var, meselâ sâdece Buhârî'ye has; yine bâzı şartlar var, Buhârî'nin sâdece bir kısım hadîslerinde mevcut vs.

Bu söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, "**Kütüb-i Sitte** müelliflerinin şartları şunlardır" diye bir kaç cümlede maksadı ifâde etmek mümkün değildir.

Mevzûmuzu zorlaştıran diğer bir husûs, belki de daha mühimi,

(1) Bak. İbnu Hacer (v. 852), Hedyü's-Sâri, Bulak 1301 (baskısından ofset, Beyrut), 1, 5.

bu müelliflerden hiç birinin, "Hadîs kabûlünde şu şu şartları tâkibettim" diye bir açıklamada bulunmamış olmasıdır. Bu sebeple vefâtı 395 hicrî olan el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed İbnu İshâk İbni Mende'den bu yana, âlimlerden bir çoğu, **Kütüb-i Sitte** müelliflerinin şartlarını belirtmek, ortaya çıkarmak sadedinde eser vermiş, söz etmiştir (2). Bu müellifler birçok noktalarda birleşirlerse de bâzı noktalarda ihtilâf ederler. İbnu Mende'nin eserinin ismi: **Şurûtu'l-Eimme Fi'l-Kirâati ve's-emâc ve'l-Münâveleti ve'-İcâze**'dir. Diğer bir müellif Hâfız Muhammed İbnu Tâhiri'l-Makdisî'dir. (v. 507), eserinin adı **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**'dir. (*) Bir diğer mühim eser **Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse** olup, el-Hâfız Ebû Bekr Muhammed İbnu Mûsâ el-Hâzımî'ye âittir (v. 584). Bu mevzûya temâs edenler meyhânında meşhûr el-Müstedrek'in sâhibi Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî (v. 405) husûsen zikre edeğer. Zira, **el-Medhal İlä Ma'rifeti Kitâbı'l-İklil**'de hadîslerin tabakalarını belirtirken Buhârî ve Müslim'in şartı ile ilgili olarak ileri sürdüğü fikirler çeşitli îtirâz ve münâkaşalara sebep olmuştur.

Bu ilk müelliflerden sonra Nevevî (v. 676), Suyûtî (v.911), İbnu Hacer (v. 852), İbnu'l-Esîr (v. 606) gibi müteâkip müelliflerden her birinin, yeri geldikçe aynı meselelere temâs edecekleri tabiidir.

Bu mevzûda hemen hemen hepsinin mutâbık kaldıkları bir husûsu Makdisî şöyle dile getirir: "Bil ki, Buhârî, Müslim ve diğer Kütüb-i Sitte imâmlarından hiçbirinden: "Ben bir hadîsi kitâbıma almak için falanca şart üzere olmasını arıyorum" dediği bize nitikâl etmemiştir. Bu durumda onların şartları, bizzât eserleri tedkik edilerek ortaya konabilir" (3).

Makdisî'nin bu sözü, mühim bir gerçeği ortaya koymakla berâber Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud ve hattâ Buhârî'nin bu hususta bâzı açıklamalar yapma ihtiyâcını duyduklarına yeri geldikçe temâs edeceğiz .

● MÜŞTEREK ŞARTLAR

Kütüb-i Sitte dediğimiz, Buhârî ve Müslim'in Sahîh'leri, Nesâî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbnu Mâce'nin Sünenleri sahîh hadîsleri

(2) Bak. Hâzımî, **Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse**, Mısır 1357, s. 20 (Kevserî'nin 2 numaralı dipnotu). Eseri Zâhidu'l-Kevserî tahkiki olarak neşretmiştir.

(3) el-Makdisî, Muhammed İbnu Tâhiri'l-Makdisî (v. 507), **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**, Mısır, 1357, s. 10. Bu kitap da Muhammed Zâhidu'l-Kevserî'nin tahki kiyledir ve Hâzımî'nin ki ile birlikte basılmıştır.

(*) Bu değerli eser tarafımdan tercüme edilmiş olup, İslâmî İlimler Fakültesi'nce hazırlanmakta olan "Prof. Tayyib Okıç Armağanı"nda çıkacaktır.

cemetmek maksadıyla te'lif edilmiş eserler olarak, hepsinde bâzı müşterek şartların bulunması normaldir ki, bu şartlar her hangi bir rivâyete "sahih vasfının verilebilmesi için âlimlerce aranmış olan şartlardır.

Bu şartlar, sahîh rivâyetin târîfi yapılırken zikredilen şartlardır ki şöyledir: "Musannıftan ilk kaynağına kadar, muttasıl bir senedle, adalet ve zabt vasıflarını hâiz râviler tarafından, şâz ve illeten âri olarak yapılan rivâyettir."

Görüldüğü üzere bu şartlardan bir kısmı râvînin evsâfını, bir kısmı senedin, diğer bir kısmı da mervî metnin evsâfını dile getirmektedir. Bu ana vasıflar bütün müelliflerce müştereken aranmış olmakla berâber bunların teferuâtına inilince ihtilâflar başlamakta, her müellifin husûsiyeti temâyüz etmektedir.

● RÂVİLERİN ŞAHSÎ VASIFLARI

Râvilerin bizzât kendilerinde aranan bir takım vasıflar vardır ki başlıcalarını şöyle sayabiliriz:

İSLÂM : Yânî râvî müslümân olacak. Öyle ise ehl-i şirkin rivâyeti makbûl değildir. Bu noktada, BİD'AT ehli, yânî hâricî, şîi, mürctie gibi diğer fırak-ı dâlleye mensûb râvilerin rivâyetini kabûl veyâ red meselesinde ihtilâf çıkmıştır.

AKL : Râvî hitâbedilen şeyi doğru anlayıp doğru cevâp verebilme kapasitesine sâhip olmalıdır. Çocuk ve mecnûnun rivâyeti makbûl değildir.

SİDK : Sözünde doğruluk demektir. Aksi kizbtir. Sidktan birinci plânda Hz. Peygamber'e (A.S.) yalan isnâd edilmemesi murâd olmakla berâber, insanlara karşı da yalan söylenmemesi aranmaktadır.

MÜDELLİS OLMAMAK : Yânî , hadîs rivâyet ederken, şeyhinden bizzât işitmediği bir rivâyeti, muhâtabının, işitmiş olacağına hükmedebileceği bir tarzda rivâyet etmemek. Kimden ve hangi yolla aldı ise öylece rivâyet etmek.

ADÂLET : Allâh'ın emirlerine uymak, nehiyelerinden kaçmak demektir. Bu meselede sâdece kebâirden kaçmak yetmez, seğâirden de içtinâb söz konusudur.

ZABT : Hadîsleri tam yazmak, tam ezberlemek. Rivâyet sırasında vehim ve ihtilâtlara yer vermemek.. Zabtnın en fenâ derecesi **fuşş-ı galat** olarak ifâde edilir, hatânın isâbete galebesine denir. Râvilerde bulunması gereken bu ana vasıfları, rivâyetini alacakları kimselerde aramadaki titizlik ve gevşeklikleri

bakımından **Kütüb-i Sitte** imâmları, aralarında farklı davranmışlardır. Bu imâmları kendi aralarında da derecelemeye tâbi tutarak, Buhârî'yi en üst makâma çıkartan husûslardan biri bu cânibten gelir.

● RÂVİLER ARASI HOCALIK - TALEBELİK MÜNASEBETİ

Kütüb-i Sitte müelliflerinin, gerek diğer müelliflere, gerek birbirlerine karşı ve hattâ bir müellifin kendi rivâyetleri arasında yapılacak derecelemeyi anlamada yardımcı olacak mühim bir husûsa daha Hâzimî dikkat çeker. Mevzûmûzu anlamada hassâs bir nokta olması sebebiyle bilhassa belirtmek isteriz.

Bu husûs, yukarıda saydığımız, râvînin şahsî vasıflarından ayrıdır. yâni râvînin şeyhi ve talebesi ile olan temâs durumudur. Öyle ise gerek râvî, gerek şeyhi ve gerekse talebesi, şahsî vasıfları itibâriyle "**sika**" oldukları hâlde birbirleri ile olan münâsebetleri de göz önüne alınınca, yapılan rivâyetin bir kısmı kesin olarak sahîhtir ve bunların alınması gerekir. Bir kısmı ise sırf mütâbaat ve şevâhid olarak itibâr maksadıyla alınır.

Hâzimî, hoca-talebe münâsebetine böylece dikkat çektikten sonra **Kütüb-i Sitte** imâmları arasında mevcut olan şurût farklarının en mühimini açıklamak maksadıyla râvileri beş mühim tabakaya ayırır. Bunu yaparken misâl olarak Zührîyi alır ve herhangi bir râviyi Zührî ile alâkası açısından bu tabakalardan birine koyar. Bu sıralamada, önceki tabakada yer alan bir râvi, müteâkip tabakada yer alana nazaran üstündür.

BİRİNCİ TABAKA : Bunlar bir râvide aranan bütün sıhhat şartlarını gerek adâlet ve gerekse zabt yönünden tam ve eksiksiz olarak hâiz olan ve şeyhleri bulunan Zührî ile uzun müddet berâberliği olan kimselerdir. Öyle ki, bunlar arasında hazerde ve seferde Zührî'den ayrılmayanlar mevcuttur. Bu tabakada olanlar sıhhatce en üst mertebeyi teşkil ederler. Buhârî'nin es-Sahîh'inde aradığı şart işte budur,

İKİNCİ TABAKA : Adâlet ve zabt vasıflarıyla, yâni sikalıkta birinci tabaka râvileriyle aynı değerde olmakla berâber az bir müddet için Zührî ile brâberliği olan ve bu sebeble Zührî'nin hadîsleri üzerinde fazla bir mûmâresesi olmayan kimselerdir.

Bunlar itkânda birinci tabakadan geridirler. Bir hadîsin sahîh addedilmesi için Müslim'in yeterli olduğu şart işte budur.

Buhârî birinci tabaka râvilerinin rivâyetlerini **asıl** olarak kabûl ederken, Müslim de bu tabaka râvilerinin rivâyetlerini **asıl** olarak kabûl etmektedir.

ÜÇÜNCÜ TABAKA : Bu tabakanın ricâli birinci tabakada olduğu gibi Zürî ile uzun müddet berâberliği olmakla berâber, esbâb-ı cerhten hâli olmayan râvîlerdir. Bunlar kabûl ve red ortasındadırlar. Bunların rivâyetlerini bâzı âlimler reddederken diğer bâzıları kabûl etmişlerdir. Ebû Dâvud ve Nesâî'nin, hadîs kabûlünde yeterli buldukları şart da işte budur.

DÖRDÜNCÜ TABAKA : Bunlar üçüncü tabakadakiler gibi esbâb-ı cerhî hâiz olmaktan başka, Zührî ile berâberliklerinin azlığı sebebiyle onun rivâyetlerine mümâreseleri çok az bulunan ve bu azlıkta teferrüd eden kimselerdir. İşte bunlar da Tirmizî'nin şartını teşkîl eder.

BEŞİNCİ TABAKA : Zayıf ve mechûl râvîlerin dâhil olduğu grubu teşkîl eder. Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartlarına uygun olarak fikhî mevzûlarda hadîs tahrîc eden bir kimse için, bu tabakaya mensûb ricâlden îtibâr maksadıyla hadîs almak câiz ise de, Buhârî ve Müslim'in şartlarıyla hareket edenlere câiz değildir (*).

Az sonra belirteceğimiz üzere, bir kısım mûcib sebeblere dayanarak, Buhârî ikinci, Müslim de üçüncü tabaka ricâlinin bâzılarından hadîs almışlardır. Ebû Dâvud da dördüncü tabaka ricâlinden almıştır (*).

Görüldüğü üzere Hâzîmî **Kütüb-i Sitte** imâmlarını oldukça şematik bir taksîme tâbi tutmuştur. Hattâ Sahîheyn dışında kalan dört Sünen müellifini, hadîs şurûtunda berâber mütâlâa ettiğine şahit olmaktayız. Şöyle der: "Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartına gelince, bunların şartları birbirine yakındır. Bunlardan bir tânesinin sözünü nakletmekle yitineceğiz. diğerleri ise onun gibidir". Arkadan Ebû Dâvud'un, Mekke ahâlisine hitâben, Sünen'inde yer eden hadîslerin durumlarını bildiren mektûbundan nakilde bulunur ki az ilerde bu mektubtan pasajlar vereceğiz.

Şimdi daha yakından imâmların şartlarını görmeye çalışalım:

SAHİHEYN'İN ŞARTLARI

Bu mevzûda fikir yürüten âlimler, en ziyâde Sahîheyn üzerinde durmuşlardır. Hâzîmî'nin taksîminde de gördüğümüz üzere, bu iki kitap ilk iki dereceyi işgâl ederler. Bunlar hakkında detaya geçmeden yukarıda tenkîd edildiğine temâs ettiğimiz el-Hâkim'i görüşünü belirtmemiz gerekmektedir, onunla başlayacağız. **el-Medhal ilâ Mârifeti Kitâbı'l-İklîl'**de hadîsleri sıhhat yönünden

(4) Hâzîmî, a.g.e., s. 43-46; İbnu Hacer, Hedÿü's-Sâri, s. 9.

on tabakaya ayıran Hâkim birinci tabakayı Buhârî ve Müslî'min hadislerinin teşkil ettiğini ve bunların da Hz. Peygamberden kendilerine kadar **her tabakada en az ikişer sika râvî tarafından** muttasılan intikâl etirildiğini söyler.

Bu ifâdeye göre Sahîheyndeki rivâyetlerin hepsi **ikişer senedle** gelmiştir. Bu çeşit hadîslere istilâhta azîz denir ki Buhârî ve Müslim'in bütün hadîsleri azîz olmadığı için, Hâkim'in iddiası yanlış oluyor.

Zâhidu'l-Kevserî, Hâkim'in bu iddiasına yöneltilen tenkîdleri görmemiş olabileceklerine hamlederek, Beyhakî ve İbnu'l-Esîr gibi bir kısım meşhûrların bile onun te'sîrinde kalarak kitaplarında aynı fikirleri tekrârladıklarını söyler (5).

Hâkim'in görüşünü tenkîd eden müelliflerden gerek Makdîsî ve gerekse Hâzîmî, Buhârî ve Müslim'in ricâli arasında yer alan **mechûl** râvileri ismen belirterek yanlışlığı gösterirler. Meselâ Makdîsî şöyle der: "Buhârî, Kays İbnu Ebî Hâzım tarîkiyle sahâbeden Mirdâsu'l-Eslemî'nin rivâyet ettiği

يذهب الصالحون أولاً فاولاً hadisini tahrîc eder. Halbûki

Mirdâs'ın Kays'dan başka râvisi yoktur. Yânî Sahâbî olan Mirdâs, kendisinden tek kişi hadîs rivâyet ettiği için mechûl hükmündedir, meşhûr değildir. Buhârî ve Müslim el-Müseyyeb İbnu Hazn'dan, Ebû Tâlib'in vefâtıyla ilgili hadîsi tahrîc ederler. Halbuki, ei-Müseyyeb'ten sâdece oğlu Sa'îd rivâyette bulunmuştur. Kezâ Hasanul'-Basrî kanalıyla, °Amr İbnu

Tağleb'den أنى لأعطى الرجل والذي أدع أحب إلى

hadîsini kaybeder. °Amr'dan da sâdece Hasanul'-Basrî hadîs rivâyet etmiştir. Bu çeşitten Buhârî'de örnek yoktur. Mâslim'e gelince, o da meselâ el-Eğarru'l-Müzenîden

انه ليغان على قلبى hadisini alır. Ondan ise Ebû Bürde'den

başkası rivâyette bulunmaz. Ebû Rifâ'ati'l-°Adevîden hadîs alır, bundan da sâdece Hamîd İbnu Hilâl el-°Adevîden başkası rivâyette bulunmamıştır. Râfi° İbnu °Amrî'l-Gifârî'nin hadîsini alır. Halbuki °Amr'dan da sâdece °Abdullâh İbnu Samit rivâyette bulunmuştur. Rabî°atu'bnû Ka°b es-Sülemî'nin hadîsini alır, bundan da sâdece Ebû Seleme, İbnu Abdirrahmân hadîs almıştır, vs. (*)

(5) Bak. Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte, s. 31, 1 numaralı dipnot.

(*) Makdîsî, a.g.e., s. 14-15.

Şüphesiz Sahîheyn'de teferüd hâsıl olan rivâyetler, misâllerde zikredilenlerden ibâret değildir. Hâfız Ziyâu'l-Makdisî, bu mevzûda, te'lîf etmiş bulunduğu **Garâibu's-Sahîbeyn** adlı te'lîfinde 200'den fazla garîb ve ferd hadîsin varlığına dikkat çekmiştir (6).

Hâkim, bu şekilde tenkîd edilmiş olmakla berâber, söyledikleri tamâmen yabana atılacak bir görüş de değildir. Tenkîdi yapan Makdisî'nin İbnu Mende'den yaptığı iktibâsta da görüldüğü üzere, İbnu Mende dahî: **"Bâzı hadisler hâric olmak şartıyla"** kaydını koyduktan sonra Buhârî ve Müslim'in kitaplarına dâima meşhûr Sahâbe'den hadîs aldıklarını kaydeder (7).

Diğer taraftan İbnu Hacer de Hâkim'i te'yîd eden bir dil kullanır ve der ki: "Hâkim'in mevzûbâhs ettiği şart, kendilerinden Buhârî'nin tahrîçte bulunduğu bir kısım Sahâbe hakkında geçersiz olsa bile, Sâhâbe'den sonra gelen râviler hakkında müteberdir. Buhârî'de **asıl** -bir bâb'ın istinâd ettiği, ona delîl olan müsned rivâyet- olarak rivâyet edilen hadisler arasında tek râvisi olan kimseden yapılan tek bir râvî mevcut değildir." (8). Öte yandan, "Hâkim, bu sözü ile, Sahîheyn'deki hadislerin ikişer **tarik**'den gelmiş olduğunu söylemek istememiş, en az iki râvisi bulunan yâni **cehâletten** çıkıp **meşhûr** vasfını alan râvilerden rivâyet edilmiş olduğunu söylemek istemiştir" diyerek de Hâkim'i müdâfaa etmek isteyenler dahî olmuştur (9). Ancak, Kevserî'nin de dediği gibi, bu müdâfaa, Hâkim'in sözü ile bağdaşmayan oldukça tekellüflü bir te'vîldir (10).

Hâkim'in bu iddiasını, ekserî müelliflerce te'yîd edilen ve başta el-Müstedrek olmak üzere diğer eserlerinde de kendini izhâr eden **"Hâkim'in tesâhülü"** yâni, ilmî gevşekliği ile îzâh etmek mümkündür (11).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Buhârî ve Müslim, eserlerine bir hadîsi alırken onun iki ayrı senedle gelmesini şart koşmamışlardır. Bu şart **asıl** olarak kaydedilen rivâyetlerde müteber olsa bile şevâhid ve mütâbaat olarak kaydedilen rivâyetlerde müteber değildir.

BUHÂRÎ İLE MÜSLİM ARASINDAKİ FARK

Mevzûmuz açısından mühim bir husûs, bu iki büyük müellifin şartları arasındaki farkı bilmektir. Makdisînin ifâdesine bakılınca,

(6) Hâzîmî, a.g.e., s. 31 (Kevserî'nin 1 numaralı dipnotu).

(7) a.g.e. s. 15.

(8) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî, s. 7.

(9) Suyûtî, Celâlu'd-Dîn Abdurrahmân Ebû Bekr (v. 911), Tedribu'r-Râvî, Mısır, 1285/1966, s. 126 (Bu söz, Ebû cAlîyyi'l-Gassânî'ye âittir).

(10) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 31 (1 numaralı dipnot).

(11) Suyûtî, Tedrib, s. 106.

bunlar arasında pek o kadar ciddî bir fark mevcut değildir. Der ki: "İçine düşen bir tereddüt sebebiyle Buhârî'nin rivâyetine almaktan imtinâ ettiği bir kısım râvilerden Müslim. (mezkûr tereddüt ve) şüphenin izâlesi ile hadîs almıştır..." (—). Makdisî, Buhârî'nin hadîs almaktan imtinâ ettiği râvilerden birkaç misâl verir. Bunlar hakkında Buhârî'ye gelen şüpheyi, bu şüphenin Müslim tarafından nasıl izâle edildiğini vs. belirtir ve bu konuda başka bir açıklama sunmaz.

Meselemize, tatmîn edici bir îzâhı Hâzimî getirir. Bu sebeble, gerek Buhârî ve Müslim arasındaki, gerekse diğer imâmiar arasındaki şurut farklarını anlamda Hâzimîyi daha açık bulduğumuzu kaydedebiliriz.

Şüphesiz bunlar arasında mevcut en mühim fark, Hâzimî'den naklen yukarıda belirtildiği üzere, râvilerin hocaları ile olan temâs durumları noktasında düğümlenir. Zirâ her ikisi de, bir râvînin sıkı ve müteber addedilmesi için âlimlerce kabû! edilen zâtî vasıfları, râvilerinde arama husûsunda müttefiktirler.

Ancak Buhârî, "Likâ" denen, karşılaşmayı arar ve bu karşılaşmanın "mümârese"yi hâsil edecek kadar uzun olmasını şart koşar. et-Târihu'l-Kebir'inde, mu^{an}an rivâyetin mu^{tasil} sayılmaması gerektiğinde ısrâr eden Buhârî, bunu es-Sahîh'inde tatbîk eder ⁽¹²⁾. Sahîh'inde gerçi bir kısım mu^{an}an rivâyet yok değildir. Ancak bu, onun mu^{an}an'a cevâz verdiği veyâ bu tahrîçlerde prensibinin dışına çıktığı mânâsına gelmez. Herhangi bir şeyhten ananeli bir hadîs tahrîc ettiği vakit, az sonra -bâzan o bâbla ilgisi olmadığı zannedilen- mevsûl bir rivâyet sunarak mezkûr şeyhle talebesinin likâsına dikkat çeker ⁽¹³⁾. Müslim ise, sıkı olan bir râvînin, muâsırı olan kimseden yaptığı rivâyet husûsunda illâ da karşılaşmış olmaları şartını aramayı lüzûmsuz bulur. Hattâ Sahîh'inin mukaddimesinde karşılaşma şartını aramanın abesliğine hükmederek, isim tasrîh etmeksizin, Buhârî'ye "oldukça ağır" ⁽¹⁴⁾ diyebileceğimiz bir dille bu şartından dolayı hücûm eder. Şöyle der:

"Asrımızın muhaddis geçinenlerinden bir zât, isnâdları sağlama ve çürüğe çıkarma husûsunda bir söz söylemiştir ki, biz bu sözü ve çürüklüğünü hikâye etmekten vaz geçsek çok akıllılık etmiş ve doğru bir yol tutmuş olurduk... Kavlini anlatmaktan ve çürük fikrini haber vermekten söz açtığımız bu

(12) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî, 1, 10.

(13) Aynı eser, aynı sayfa.

(14) Nevevî, Muhyu'd-Dîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ (v. 576), Şerhu Müslim, Mısır, târihsiz, 1, 127; Hedyü's-Sârî 1, 10.

kimsenin zu'muna göre, "Senedinde **Fülânun 'an Fülânin** ibâresi bulunan her hadîsin râvîlerinin -aynı asırda yaşadıkları ilmen sâbit ve râvînin hadîsi, şeyhinin ağzından işitmiş olması pek âlâ mümkün olduğu hâlde, yalnız ondan işittiğini biz bilmiyor ve rivâyetlerin hiç birinde bu iki râvînin- buluştukları veyâ bir hadîs söyleştikleri zikredilmiyorsa, bu şekilde gelen hiçbir haberden hüccet olmaz". İsnâdlara ta'n husûsundaki bu kavil -Allâh sana rahmet buyursun- uydurma, yeni çıkma, sâtibinden önce kimse tarafından söylenmemiş ve ehl-i ilimden hiçbir taraftarı bulunmayan bir sözdür... Mevsûk olan her râvî, kendi gibisine bir hadîs rivâyet eder ve her ikisi bir asırda bulunmakla onunla görüşmek ve kendisinden hadîs dinlemek câiz ve mümkün olunca, bir araya geldikleri ve vicâhen görüştükleri hiçbir haberde bulunmasa bile, o rivâyet sâbittir ve hücciyeti lâzımdır. Ancak ortada, bu râvînin rivâyette bulunduğu zâtla görüşmediğine, yâhut ondan bir şey işitmediğine apaçık delâlet eder bir delîl bulunursa o başka... (15).

Müslim'in burada ileri sürdüğü iddialar husûsundaki münâkaşayı Nevevî'nin Müslim Şerhine bırakarak (16) bir başka husûsa temâs edelim:

ŞAHİHEYN'DE TEKRÂR MESELESİ : Müslim, bir hadîsi mümkün merteye kitabının en münâsib bölümünde kaydedip bir başka yerde tekrâr etmemeyi prensip edinmiştir. Aynı hadîsi rivâyet eden bir başka tarîk, veyâ aynı hadîse mânâ yönünden bir ziyâdeyi ilâve eden hadîsin bir başka vechi varsa bütün bunları, Müslim bir arada topluca verir. Böyle yapacağını da Mukaddimesinde belirtmiştir (17).

Buhârî tekrâr meselesinde Müslim'den ayrıdır. Buhârî, hadîsleri, fikhî bir meseleye delîl sadedinde zikrettiği için, bir hadîsin, -kendi nazarında- ihtivâ ettiği hüküm sayısınca tekrâr edildiğine raslanır. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husûs var. İbnu Hacer ve Kastalânî'nin ifâdelerine göre, Buhârîdeki tekrârlar, bir hadîsin sened ve metin olarak aynen tekrârı şeklinde değildir. Kastalânî, İbnu Hacer'den naklen bu konuda şunları söyler: "Buhârî bir hadîsin Radîsin bâzan tamâmını alır, bâzan bir kısmını. Metin kısa ve metnin şâmil olduğu kısımlar birbirine murtabit olarak birkaç hükme şâmil iseler -hadîsi bölmenin zorluğuna binâen-aynen tekrâr eder. Bu durumda değişik bir tarîki varsa o tarikle sevkeder. Böylece aynı hadîsin

(15) Müslim, Sahih, (A. Davudoğlu tercümesinden, İstanbul, 1973) 1, 81.

(16) Nevevî, Şerhu Müslim 1, 127-128.

(17) Müslim, a.g.e., 1,4-5. Bak. Nevevî Şerhi 1, 48.

değişik tarîklerini vererek onu takviyeemiş olur. Bâzan, hadîsin tek bir tarîki vardır, başka yoktur, bu durumda bizzât hadîste tasarrufta bulunarak bir yerde **mevsûl**, bir yerde **muallak** olarak tahrîç eder. Bâzan hadîsin tam metnini, bâzan kaydettiği bâbta lâzım olan bir tarafını zikreder. Eğer metin bir kaç cümleye şâmil ise ve bunların birbiri ile irtibâtı da yoksa -uzunluktan (tatvîl) kaçınmak için- bu cümlelerden her birini müstakil bir bâbta zikreder... Hedyü's-Sârî'de İbnu Hacer'in de belirttiği gibi ⁽¹⁸⁾ Buhârî, Sahîh'inde hiçbir hadîsi metin ve senedi ile aynen tekrâr etmek istememiştir. Bu çeşit tekrârlar çok azdır ve arzusunun hilâfına vâki olmuştur".

Bu açıklamayı sunan Kastalânî, İbnu Hacer'in tesbîatine göre aynen tekerrür eden hadîslerin hangi hadîsler olduğunu, birer birer bâblarıyla birlikte zikreder -ki 20 tânedir- ve bunlara ilâveten bir hadîs te kendisi gösterir. Böylece Buhârî'de sened ve metin olarak aynen tekerür eden hadîslerin sayısı 21'e ulaşır ⁽¹⁹⁾.

SAHİHEYN'DE TÂLİKÂT MESELESİ: Tâlik, senedin baş kısmından yânî musannif tarafından, bir veyâ daha çok râvînin ismi zikredilmeksizin hadîsin rivâyet edilmesidir. Buhârî ile Müslim'in mukâyesesinde tâlikât bahsi oldukça ehemiyetli bir husûstur. Zirâ Buhârî, eserinde hâlikâta çokca yer verirken -ki 1341 tânedir-, ⁽²⁰⁾ Müslim'de bu pek azdır ve 14 kadardır ⁽²¹⁾. Buhârî'yi bu kadar çok tâlik yapmaya sevkeden husûs, hadîs tahrîcinde fikhî maksad gütmüş olmasıdır. Eğer Müslim'de olduğu gibi mücerred "**sahîh hadîs cemetme**" gâyesiyle hareket etmiş olsaydı, muallak rivâyetlere lüzûm kalmazdı. Zirâ tâlikleri bâb başlığında beyân ettiği fikhî hükümlere delil olarak zikretmektedir ⁽²²⁾.

Şunu da belirtelim ki tâlik bahsi ilk nazarda -daha önce zikrettiğimiz tekrârlar bahsinde olduğu üzere- hadîsin kabûl şartından çok, kitabın tertib vasfı gibi görünürse de bilhassa Buhârî'de hadîs kabûl şartlarıyla ilgili bir husûstur. Çünkü onun bir kısım tâlikleri kitâbın başka tarafında mevsûl olarak geçerse de diğer bir kısım tâlikleri mevsûl olarak geçmezler, yânî mutlak mânada muallaktırlar. Başka yerde mevsûl olanları, önce de belirttiğimiz gibi, lüzûmsuz tekrârlardan kaçınarak, kitabın hacmini azaltmak, Suyûtî'nin tâbiriyle "**Tahfif**" ⁽²³⁾

(18) Bak. Hedyü's-Sârî, s. 13.

(19) Kastalânî, Ahmed İbnu Muhammed (v. 923), İrşâdu's-Sârî, Bulak 1304, 1, 25.

(20) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî, s. 470.

(21) Nevevî, Şerhu Müslim 1, 16-17.

(22) İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî 1, 6.

(23) Tedrîb, s. 91.

maksadıyla tâlik etmiş olmakla berâber, kitapta mutlak sûrette muallak olanları hadîs şartlarının icâbı olarak tâlik etmiştir. Bir başka deyişle kendi nazarında sahîh sayılması için aradığı şartları hâiz olmamakla berâber, hadîsin ifâde ettiği fikhî mânâ sebebiyle istişhâd ve mütâbaat maksadıyla almak zorunda kaldığı hadîsleri muallak olarak zikrederek zâfına dikkat çekmiştir. Bunları sevkederken Buhârî iki ayrı sîgaya yer verir.

1 — Cezm sîgası : Bu sîgada hadîsin sahîhliği husûsunda itminânını ifâde etmek ister. Bu maksadla kesinlik ifâde eden tâbirlere yer verir:

روى أبو هريرة ، فعل رسول الله ، قال رسول الله

gibi. Bu sîga ile gelen tâlikler ya

başkasının -meselâ Müslim'in- şartınca sahîhtir, yâhut bizzât şeyhinden işitmemiştir veyâ işitip işitmediğinde şüpheye düşmüştür. Bunların sıhhatine hükmedilir.

2 — Tamrîz sîgası : Bu sîgada hadîsin sıhhati husûsunda itminân yoktur, daha ziyâde tereddüd hâkimdir. Meselâ şunlar gibi tâbirlerle hadîs sevk edilir:

وفي الباب عن رسول الله ، روى ، يروى عن رسول الله ،
يذكر عن رسول الله

Bu tâbirlerle sevk edilenler, sıhhatca daha dûn bir mertebededirler.

Her hâl u kârda hadîs münekkidleri, mutlak şekilde muallak gelen hadîslerin, Buhârî'nin **usûl** olarak kaydettiği hadîslerde aradığı sıhhat şartlarını hâiz olmadığını, bu sebeple tâlik edildiklerini belirtmişlerdir ⁽²⁴⁾.

Buhârî olsun, Müslim olsun hiç biri, bu çeşit muallak rivâyetler sebebiyle tân edilemezler. Çünkü, onların **sıhhat idiaları** müsned rivâyetler içindir. Muallaklar ise müsned değildir ve zâten zâfına dikkat çekmek kasdıyla muallak olarak kaydetmişlerdir. Nitekim, teşeddüdüyle tanınan Dârakutnî gibi birisi bile Buhârî ve Müslim'i tahlîl ederken, bu husûsu nazar-ı dikkate alarak, Sahîheyne muallakatı sebebiyle tânetmemiştir ⁽²⁵⁾.

BUHÂRÎ VE MÜSLİM HÂRİCİNDE SAHÎH HADİS : Buhârî ve Müslim'i mukâyese ederken zikri gereken son bir husûs, her ikisinin de kitapları hâricinde sahîh hadîsin mevcûdiyeti **teyîd** etmiş olmalarıdır. Bir başka deyişle, gerek Buhârî ve

(24) İbnu Salâh, Mukaddime, Kâhire, 1931, s. 21-23; İbnu Hacer, a.g.e., s. 14.

(25) İbnu Hacer, a.g.e., s. 344.

gerekse Müslim, kitaplarına ancak sahîh hadîs almış olduklarını söylemekle berâber ⁽²⁶⁾ kitapları dışındaki hadîslerin gayr-ı sahîh olduğunu iddia etmemişlerdir. Bu cümleden olarak bir rivâyette ⁽²⁷⁾ 100.000 sahîh hadîs ezberlediğini ifâde eden Buhârî, bir başka rivâyette "el-Câmi'u's-Sahîh'ine sâdece sahîh rivâyetleri aldığını -kitâbın çok uzun olmaması için- terkettiği **sahîh**lerin aldıklarından daha çok olduğunu" ⁽²⁸⁾ ifâde eder. Hâzimî Buhârî'nin ne hadîste, ne de ricâlde bütün sahîhleri cemetme iddiasında olmadığını, aksine sahîh sâhasında "muhtasar bir kitap" te'lif etmek gâyesiyle hareket ettiğini belirtir ki ⁽²⁹⁾ başkaları da bu görüşü te'yîd eder ⁽³⁰⁾.

Bu meselede Müslim de şöyle der: "Ben bu kitapta nazarımda sahîh olan bütün hadîsleri cemetmedim, sıhhatinde icmâ edilenleri cemettim" Âlimler icmâ edilenler ve icmâ edenler husûsunda farklı fikirler ileri sürmüş olsalar bile ⁽³¹⁾ bu söz, Müslim nazarında sahîh olan bir kısım hadîslerin **es-Sahîh**'in dışında kaldığını kesinlikle ifâde eder ki burada bizim için mühim olan da budur.

SAHİHEYN'İ TENKİD : Buhârî ve Müslim, eserlerini tanzîm ederken, bir hadîse sahîh deyip kitaplarına dâhil etme husûsunda gösterdikleri bütün titizliğe rağmen, bir kısım tenkîdlere mârûz kalmaktan kendilerini koruyamamışlardır. Sahîheyn'in ricâlinden toplam 210 kişi cerhe mârûz kalmıştır. Bunlardan 78'inde Buhârî, 100'ünde Müslim teferrüd eder. 32'sinde de iştirâk ederler.

Yapılan tenkîdler **bid'at** (ehl-i Sünnet dışı bir mezhebe intisâb), **cehâlet** (râviden sâdece bir kişinin rivâyette bulunması), **galat**, **muhâlefet**, **tedlis** ve **irsâl** cihetlerinden gelmektedir. ⁽³²⁾ Bu ithâmlara İbnu Salâh, Hâzimî, Nevevî ⁽³³⁾, İbnu Hacer, Suyûtî ⁽³⁴⁾ gibi büyük muhakkikler şu şekilde cevâplar vermişlerdir:

1 — Bu râvilerdeki zaaf, hadîslerinin terkinin gerektirecek şekilde şiddetli değildir ⁽³⁵⁾.

(26) Hâzimî, a.g.e., 51-52; Tedrîb, s. 98, İbnu Salah, s. 24-25.

(27) Hâzimî, a.g.e., 47-48.

(28) İbnu Hacer, a.g.e., s. 5.

(29) İbnu Hacer, a.g.e., s. 5; Tedrîb, s. 98.

(30) İbnu Hacer, a.g.e., s. 5.

(31) Hâzimî, s. 51; İbnu Hacer, a.g.e., s. 5.

(32) Tedrîb, s. 98.

(33) Bak. Hâzimî, a.g.e., s. 57 (Kevserî'nin notu).

(34) Bak. Nevevî, Şerhu Müslim 1, 25.

(35) Tedrîb, s. 97-98.

(36) Hâzimî, a.g.e., s. 57.

2 — Onlardan alınan rivâyetler **şevâhid** ve **mütâbaat** nevindedir, **asıl** değildir.

3 — Müelliflerimizin o şahıslardan hadîs alma târihleri, zaaf sebebinin onlara âriz olma târihinden evvele âittir. Meselâ bir **muhtalitten** rivâyet varsa bu rivâyeti, o şahsa ihtilât âriz olmazdan önce almışlardır.

4 — Seneddeki ulviyet sebebiyledir. Yânî biri âli, fakat zayıf, diğeri nâzil fakat sağlam olan iki ayrı senedle rivâyet edilen bir hadîsin ulvî senedle gelen vechini öbürünün desteğine binâen kitaplarına almışlardır. Nitekim Hâzimi'nin kaydettiği bir rivâyete göre Ebû Zür^{ca} tarafından reddedilen bir rivâyeti için, Müslim yaptığı açıklamada, aynı hadîs evsak fakat nâzil bir isnâdla da kendisine ulaşması sebebiyle zayıf olmasına rağmen mezkûr âli seneden kabûl ettiğini söylemiştir ⁽³⁶⁾.

5 — Bâzı hâllerde, bir râviye, başkalarınca yapılan zayıflık ithâmı onlarca sâbit değildir ⁽³⁷⁾.

6 — Nevevî'ye göre, zayıf olduğu ileri sürülen ricâl hakkındaki cerh, müfesser, yâni sebebi beyân edilerek yapılmış cerh olmadığı için, onlarca mecrûh sayılmamışlardır ⁽³⁸⁾.

7 — İbnu Hacer, zayıf râviller mevzûunda, Buhârî ile Müslim arasında bir tefrîk yaparak, Buhârî'nin zayıf olduğu ileri sürülen kimselerin ekseriyetini, onun şahsen temâs edip ahvâlini yakînen tanıdığı kimseler teşkil ettiğini, halbûki Müslim'deki zayıfların çoğunlukla Müslimle temâsı olmayan daha üst tabakalara mensûb kimselerin teşkil ettiğini söyler ⁽³⁹⁾.

8 — Yine İbnu Hacer'e göre, Buhârî, ekseriyetle ikinci tabakanın ve nâdiren de üçüncü tabakanın müksirlerinden almış olduğu hadîsleri, dâima muallak olarak vermiştir ⁽⁴⁰⁾. Gerek Buhârî ve gerek Müslim bu zayıf tabakalarda yer alan râvilerin mukill olanlarından (yâni rivâyeti az olanlar) tahric yaparken ,onların adâletlerine ve sıkalıklarına ve az hatâ sâhibi oluşlarına bakmışlardır. Bunlardan çok îtimâd telkîn edenlerin teferrüdlerini almışlarsa da bu kadar güven veremeyenlerden, kendi dışlarında bir başkasının rivâyetiyle desteklenmiş rivâyetleri almışlardır, bunlar daha çoktur ⁽⁴¹⁾.

Zâhidu'l-Kevserî, Buhârîye yapılan tenkîdlerle ilgili olarak :
"Buhârî'nin, eserini temize çekmeden vefât etmiş olduğu için

(36) a.g.e., s. 60-63.

(37) a.g.e., s. 57 (Kevserî'nin dipnotu).

(38) Nevevî, a.g.e., (Davudoğlu'nun Müslim Tercemesinden) 1, 79.

(39) İbnu Hacer, a.g.e., s. 9.

(40) a.g.e., aynı sayfa.

(41) a.g.e., s. 7-8.

bir kısım tenkîdlerin onun beşerî zaafı sebebiyle yapılmış olabileceğini" (42) söyleyerek, bazı tenkîdlerde kısmen de olsa haklı olabileceklerine işâret eder.

Hülâsa etmek gerekirse, her şeye rağmen, İmâmu'l-Haremeyn'in "Bir kimse Sahîheyn'de yer eden bütün hadîslerin **sahîh olduğu husûsunda** yemîn etse, veyâ talakta bulunsa ne hânis olur, ne de tatlîk vâki olur" (43) sözünün doğruluğunda fukaha ve onlar dışındaki bütün ehl-i ilim **icmâ ederek** (44) Kur'ân'dan sonra en mûteber, en sahîh olduklarını kabûl etmişlerdir (45). Bu iki kitaptan bilhassa Buhârî, felâket anlarında teberrüken okunmasında fayda umulacak kadar (46) ümmet arasında müstesnâ bir rağbete mazhar olmuştur.

SÜNEN-İ ERBAA'NIN ŞARTLARI

Daha önce gördüğümüz üzere, Hâzimi'nin taksiminde, Ebû Dâvudla Nesâî bir, Tirmizî de ayrı mütâlaa edilmişti. Makdisî ise; "Ebû Dâvud ve ondan sonra gelenler'e gelince..." (47) diyerek hepsini ana vasıflarıyla bir mütâlaa eder. Maamâfih, Hâzimi'nin de kaydettiğimiz sözünden az sonra: "Ebû Dâvud ve ondan sonrakilere gelince, bunlar şartlarında birbirlerine yakındır" (48) dediğini görürüz ki bu, bize, sünen sâhiplerinin, hadîs kabûl şartlarında birbirlerine yakın olduklarını gösterir. Hâzimi'nin îzâhında, bunları birbirlerine mütekaarib (yakın) kılan husûsun zayıf râvilerden hadîs almış olmalarını sarâhatle görürüz. Zirâ Hâzimi, üçüncü ve daha sonraki tabakalarda yer alan ricâlin zayıf olduklarını söylemiştir. Ancak şurası da bir gerçek ki İbnu Salâh'ın da ifâde ettiği gibi, bir hadîsin râvîsi veyâ senedinin zayıf olması, o hadîsin metninin de mutlaka zaafını gerektirmez (49). Nitekim Makdisî'ye göre **Kütüb-i Erbaa'daki** hadîsler üç kısımdır:

1 — Buhârî ve Müslim'de tahrîç edilen sahîhler cinsinden sahîh olanlar. Bunlar hakkında söylenecek söz Sahîheyn hadîsleri için söylenenlerin aynıdır.

2 — Kendi şartlarına göre sahîh olanlar: Bu ikinci kısım, Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almamış oldukları sahîhler cümlesindedir. Bu gruba giren hadîsler husûsunda, Ebû Dâvud ve Nesâî'nin şartı: "Hadîs mutasıl olmak şartıyla, âlimlerin terkinde ittifak etmemiş olmalarıdır".

(42) Bak. Hâzimi, a.g.e., s. 57 (Kevseri'nin notu).

(43) Nevevî, Şerhu Müslim 1, 19.

(44) İbnu Salâh, a.g.e., s. 26.

(45) Nevevî, Tedrîb, s. 91-92.

(46) Bak. İbnu Hacer, a.g.e., s. 11.

(47) Makdisî, a.g.e., s. 12.

(48) Hâzimi, a.g.e., s. 53.

(49) İbnu Salâh, a.g.e., s. 113.

3 — Üçüncü kısım, belli bir mevzûda, az önce zikredilen sahîh hadîslere zıdlık taşıyan zayıf hadîslerdir. Bu gruba giren hadîslere müellifler, kesin bir dille: "Sahîhtir" hükmünü vermemişler, aksine muhaddislerin anlayacağı bir üslûbla zaaflarını beyân etmişlerdir (50).

Bu umûmî tasniften sonra, şimdi de, imâmların kendi aralarında mevcut olan farkları belirtebiliriz:

EBÛ DÂVUD: Hâzîmî'nin taksîmine göre, Nesâî ile bir mütâlaa edilen Ebû Dâvud'un ricâlinin umûmî vasfı, şeyhleri ile berâberliği ve mümâresesi olmakla berâber, esbâb-ı ta'ndan herhangi biriyle ta'nedilmiş bulunması, zayıf olmasıdır.. Onun ricâli arasında **vehmi** galebe çalan ve hattâ Hz. Peygamber'e yalan isnâdı ile müttehem olan şahıslar bile mevcuttur. Ebû Dâvud'un metodunu beyân sadedinde, İbnu Salâh, şunu ilâve eder: "Ebû Dâvud, bir bâbta, sahîh hadîs bulamaz ise, zayıf hadîs tahrîç eder. Zira onun nazarında zayıf, -Hz. Peygamber'den (A.S.) olma ihtimâlini taşıdığı için-, **re'yü'r-ricâl**'den (fukahânın kıyâsından) daha kuvvetlidir" (51).

Bu prensibi mûcibince, çok zayıf râvilerden bile tahrîç yönüyle Ebû Dâvud Tirmizî'ye benzerse de râvilerin hâlini, onun gibi, muttarid şekilde beyânetmez. (52).

Metodunu beyan sadedinde Mekke ahâlisine hitâben yazdığı mektupta: "Sünenimde metrûku'l-Hadîs olan kimseden rivâyet almadım, onda **münker** bir rivâyet varsa durumunu bildirdim. Bu mevzûda başka rivâyet olmadığı için bunu aldım" (53) demektedir ise de buradaki **metrûk**'dan ne kastedmiş olabileceği münûkaşa edilmiştir. Sünen'inde metrûk damgasını yiyenlerden yapılan tahrîçlerin mevcûdiyeti naazar-ı îtibâra alınınca, bundan murâdın kendi nazarında metrûk olan veyâ terkinde âlimlerin ittifâk etmiş buldukları râviler olduğu anlaşılabilir (54).

Ebû Dâvud, daha ziyâde metne ehemmiyet verir. Bu sebeble hadîsin farklı turuklarından bir kısmını sunar, her birinde vâki ihtilâf ve ziyâdeleri kaydeder. Onun esâs gâyesi, hadîslerde ifâde edilen fikhî ahkâmı belirtmektir, metne nazaran senedin ehemmiyeti ikinci plânda kalır. Bundan dolayıdır ki bir bâbta zikredeceği hadîslerin senedce en sahîh olanını önce kaydeder. Bâzı kereler **muâlel** senedleri hiç zikretmez (55). Nitekim

(50) Makdisî, a.g.e., s. 12-13.

(51) İbnu Salâh, a.g.e., s. 40.

(52) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 54 (Kevserî'nin notu).

(53) Ebû Dâvud (v. 275) Risâletu Ebi Dâvud es-Sicistânî, Kâhire, 1369. (Zâhidü'l-Kevserî'nin tahkikiyle s. 5).

(54) Hâzîmî a.g.e., s. 54 (Kevserî'nin notu).

(55) a.g.e., s. 44 (Kevserî'nin notu).

Mekkelilere yazdığını kaydettiğimiz risâlesinde şunları söyler: "Siz benden Sünen kitabımdaki hadîsleri soruyor ve: "Bunlar bu mevzûda bildiğin hadîslerin en sıhhatli olanları mı?" diyorsunuz. Biliniz ki, bir kısmı hâriç hepsi öyledir (sahîhtir). Hâriç olanlar da iki vecihten gelmiştir. Bunlardan hangisi senedce daha âli ise o, diğerine takdîm edilmiştir. Diğer de hifz yönüyle daha kuvvetli bir râvînin rivâyetidir...

"Bir bâbta çok hadîs bulunmasına rağmen bir veyâ iki tânesini yazdım. Zira hepsini yazmak kitabı uzatırdı, Böyle yaparken istifâdeyi kolaylaştırmayı düşündüm... Eğer bir bâbta hadîsin iki üç vechine yer vermiş isem, bu davranışım rivâyetlerdeki bâzı ziyâdelerden dolaydır. İkinci rivâyette birinciye nazaran ziyâde bir kelime bulunabilir. Bâzen uzun bir hadîsi kısalttığım da olmuştur. Zirâ tamâmını yazacak olsam, onu dinleyen kimselerden bir kısmı bundaki fikhî yönü anlamayacak ve bilemeyecekti. Buna meydan vermemek için kısalttım...

"...Sana benim kitabımda bulunmayan bir sünnet zikredilecek olursa bil ki o, **vâhî bir** hadîstir, aksi takdîrde kitabımda bir başka tarîkle gelmiş olmalıdır. Zira ben okuyucuya uzun kaçmasın diye bütün tarîkleri vermedim" (56).

Mezkûr mektûbda, Ebû Dâvud'un burada zikri gereken bir başka mühim pasajı da şudur. Der ki: "Kitabımda yer eden bir hadîste şiddetli vehn (zayıflık) varsa bunu belirttim. Kitapta senedi sahîh olmayan rivâyet de var. Hakkında sükût ettiğim **sâlihtir**. Bâzısı bâzısından daha sahîhtir" (57).

Burada geçen **sâlih** tâbirinden murâdın ne olduğu husûsunda çeşitli münâkaşalar yapılmışsa da (58) Kevserî **îtibâr** veyâ ihticâca selâhiyet olduğuna hükmederek: "Hangisine sâlih olduğu, hadîsten hadîse ortaya çıkacak karîneye göre değişir, "Bundan maksad sâdece ihticâca salâhiyettir" diyen kimse, Ebû Dâvud'u keyfine göre konuşturmuş olur" 'der (59).

NESÂİ: Nesâî için ayrı bir başlık açarken, onun, tamâmen kendine has, değişik şartlarının olduğunu söylemek istemiyoruz. Suyûtî'nin Zehrû'r-Rübâ'ya yazdığı kısa mukaddimesinde belirttiği üzere, İmâmu Nesâî, her tabakaya mensûb hadîs münekkidleri arasında mutavassıtlar bulunduğu gibi, müteşeddidlerin de bulunduğunu, ufak bir sebab-i cerhten dolayı râviyi hemen cerhe tevessül ettiklerini nazar-ı dikkata

(56) Ebû Dâvud, a.g.e., s. 4-5.

(57) a.g.e. s. 6.

(58) Bak. Abdulfettâh Ebû Gudde, Kavâid Fi cUlûmi'l-Hadîs, Halep, 1972, s. 83-87. (Eser, Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin olup Ebû Gudde geniş bir tahkikle neşretmiştir).

(59) Bak. Ebû Dâvud, a.g.e., s. 6 (Kevserî'n.n notu).

olarak "râvînin terki husûsunda bütün âlimler ittifak etmedikce ben onu terketmem, hadîsini alırım" demiştir (60).

Başta İbnu Mende olmak üzere âlimlerin, Nesâî hakkında beyân ettikleri şart budur: "Eğer hadîs, inkıtâ ve irsâlden sâlim olarak sened yönüyle sahîh ise ve isnâdda âlimlerin terkinde ittifâk ettikleri bir râvî de mevcut değilse Nesâî bu hadîsi sahîh addetmiştir (61).

Şu kadar var ki, Nesâî, **terkinde ittifak olunmayanlardan** hadîs alma prensibinde Ebû Dâvud, Tirmizî gibi diğer Sünen sâhiplerine benzerse de vehmi galebe çalanlardan veyâ hatâsi çok olanlardan hadîs almamıştır. İbnu Receb, Şerhu "İleli't - Tirmizî'de bu noktaya dikkat çekerek, "Nesâî'nin şartı Tirmizî ve Ebû Dâvud'un şartından daha eşedir" demiştir (62). İbnu Hacer de Nesâî'nin şartının Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin şartı ile tamâmen bir tutularak onlarınki kadar geniş zannedilmemesi gerektiğine dikkat çektikten sonra şunları söyler: "Hakîket böyle değildir. Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin hadîslerini aldıkları nice şahıslar var ki Nesâî onlardan hadîs almamıştır. Hattâ Nesâî, Sahîheyn'de yer alan bir kısım râvîlerden de hadîs almamıştır (63). İbnu Hacer'in, bu sözlerine delîl zımında, Makdisîyi kaynak göstererek Hâfız Ebû 'Alî'den kaydettiği bir söze göre: "Nesâî'nin ricâl husûsundaki şartı Müslim'in ve Buhârî'nin şartından daha şiddetlidir". Zehebî (64), Kâtip Çelebi (65) Sübkî (66), gibi diğer âlimler de yeri geldikce bu sözü kaydederler. Ne sözün asıl kaynağı olan Makdisî'de (67) ne de diğerlerinde bu şartın mâhiyeti hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Mezkûr şiddette konmuş olan ölçü nedir? Bu belli değildir. Hattâ Sübkî'nin bildirdiğine göre, Zehebî'ye, Müslim mi yoksa Nesâî mi daha **ahfaz** diye sorulunca "Nesâî" cevâbını vermiştir (68). Her hâl u kârda Nesâî'nin kitâbı Sünen'ler arasında "içerisinde zayıf hadîs en az bulunanı, sihatce Sahîhbeyni tâkibedeni" olarak kabûl edilmiştir (69).

Nesâî'nin el-Müctebâ denen Sünen'indeki zayıfların azlığı, belki de, ilk te'lîf ettiği **es-Sünenü'l-Kübrâ**'dan, eseri takdîm ettiği Remle emîrinin talebi üzerine zayıf olanları çıkarmış

(60) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ, Mısır, 1930, 1, 3.

(61) Bak. Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ, 1, 3; İbnu Salâh, a.g.e., s. 40.

(62) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 55 (Kevserî'nin notunda nakledilir).

(63) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ, 1, 4.

(64) Zehebî, Muhammed İbnu Ahmed (v. 748), Tezkiretül-Huffâz, Haydarâbâd, 1956 (baskısından ofset), 2, 700.

(65) Ktip Çelebi, Keşfu'z-Zünûn, İstanbul, 1971, 2, 1006.

(66) Sübkî, Tâcü'd-Din, Tabakâtu's-Şâfiçiyeye, Mısır 1965, 3, 16.

(67) Makdisî, a.g.e., s. 18.

(68) Sübkî, a.g.e., 3, 16.

(69) Zehrû'r-Rübâ 1, 5.

olmasından (70) ileri gelmektedir. Kendisi es-Sünen'in tamâmının sahîh olduğunu söylemiştir ki bu hükme, Suyûtî, -es-Sünen'den maksad'ın el-Müctebâ olduğunu tasrîhten snra- uymakta (71), el-Hâkim ve el-Hâtîb de te'yîd etmektedir ((72).

Nesâî'yi metod olarak Ebû Dâvud'dan ayırıp, Tirmizî'ye yaklaştıran bir husûsa da temâs etmemiz gerekmektedir. Ebû Dâvud hadîsleri kaydederken turukdan çok metne, yâni metindeki fikhî hükme ehemmiyet verdiği hâlde Nesâî, turuka ehemmiyet vermiş, hadîslerin illetini göstermeyi birinci plâna almıştır. Bu sebeble bir hadîsin birçok turukunu verdiği vakit, önce galat bulunan tarîki kaydeder, arkadan ona muhâlîf olan sahîh tarîki verir (73). el-İmâm Ebû Abdillâh İbnu Reşîd,

Nesâî'nin kitâbını Buhârî ve Müslim'in metodlarını birleştirici olarak tavsîf ederken çokca illel beyân etme yönüyle de arzettiği husûsiyete dikkat çeker (74).

TİRMİZÎ : Hadîs kabûlünde, daha önce zikri geçen, Sünen sahîbleriyle benzerlik arzeder. Ancak onlarda "Terkinde ittifak olunmayan hadîslerin kabûlü" söz konusu iken bunda "Herhangi bir fakîhce hüccet kılınan, amel olunan hadîsin kabûlü" mevzûbahstir. Sünen'inin sonundaki illel kısmında bizzât kendisi bize şu açıklamada bulunur: "Bu kitapta mevcut hadîslerden ikisi hâriç, geriye kalanların hepsi "**Mâmûlun bih**" dir, âlimlerden biri tarafından hüccet kılınmıştır hükmüyle amel edilmiştir" (75). Hâzîmî'nin taksîminde gördüğümüz üzere, Tirmizî daha ziyâde, dördüncü tabaka ricâlende -yânî hem şeyhleri ile mûmâresesi az, hem de esbâb-ı cerhden biri ile mecrûh olan zayıf râvîlerden çokca hadîs almakla temâyüz etmektedir.

Şerhu illelüt-Tirmizî müellifi Hâfız İbnu Receb "ittifakla müttehem bil Kizb olan râvîden" Tirmizî'nin tahrîcte bulunup bulunmadığını bilmiyorum. Ancak, birçok tarîkden rivâyet edilen bir hadîsin bâzı tarîklerinde müttehem bi'l-kizbe rasladım. Muhammed İbnu Sa'îdu'l-Maşlûb ve Muhammed İbnu Sa'îdu'l-Kelbî gibi. Kezâ Tirmizî, hâfızası bozuk, rivâyetlerinde vehmi galebe çalan kimselerden de hadîs rivâyet etmiştir, fakat hâllerini bildirmiştir. Bu tabakadan Ebû Dâvud da rivâyette bulunduğu hâlde hâlini muttarıdan beyân etmez" (76).

Ancak hemen şunu belirtelim ki, kitabında kaydettiği her bir

(70) Suyûtî, Tedrib, 1, 102.

(71) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ 1, 5.

(72) a.g.e., s. 7.

(73) Bak. Hâzîmî, a.g.e., s. 44 (Kevserî'nin notu).

(74) Bak. Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ 1, 4.

(75) Tirmizî, Sünen, Humus 1968, İlel 1 (9, 432).

(76) Hâzîmî, a.g.e., s. 54 (Kevserî dîpnottâ nakleder).

hadîsin derecesini, zayıflık sebebini arkadan beyân etme prensibi onun kitabına -ricâlini nevsâfı sebebiyle- vâki olacak tereddüd ve îtimâdsızlığı bertaraf etmiştir. Bu sebeble kısım âlimler Sünen-i Tirmizî'yi Sahîheyn'den sonra üçüncü sırada mütâlâa etmişlerdir (77). Hattâ el-İmâm Ebû İsmâ'îl Abdullâh İbnu Muhammed el-Ensârî, istifâde etmede arzettiği kolaylık sebebiyle Tirmizî'nin Sünen'inin Buhârî ve Müslim'in Sahîhlerinden daha faydalı olduğunu söylemiştir (78). Makdisî Tirmizî'nin hadîslerini dört kısma ayırır:

- 1 — Sahîheyn'in şartına uygun olanlar.
- 2 — Ebû Dâvud ve Nesâî'nin şartında olanlar.
- 3 — Zıdlık için zikredilenler. Yâni râcih mezhebin delillerini verdikten sonra buna zıd düşen mercûh görüşün delillerini de kaydeder, zaaf sebebini bildirir.
- 4 — Bâzi fukahânın amelde bulunduğu için tahrîç ettiğini beyân ettiği hadîsler (79).

Tirmizî'nin bâriz husûsiyetlerinden biri, kendinden öncekilerin metodlarını birleştirmiş olmasıdır. Şöyle ki :

- 1 — Hadîsleri fikhî bâblara göre tasnîf işinde Buhârîyi alır.
- 2 — Hadîslerin bütün turukunu bir araya toplayarak tekrâra yer vermeme prensibiyle de Müslimi örnek alır. Ancak her sefesinde bütün senedleri zikretmez. Hadîsin diğer tarîklerine, hadîsi rivâyet eden Sahâbelerin isimleriyle işâret eder. Kullandığı tâbir: "Ve fî'l-bâb 'an Fülân, 'an Fülân..." dir.

Senedleri cem işinde dört prensibe baş vurmuştur (80) :

- a — Râvîler mertebeye eşitse ve rivâyetleri lafzen ve mânen birbirine uyuyorsa bir hadîsin muhtelif senedlerini bir bâbta toplar.
 - b — Birinci isnâddan sonra tam metin ve diğer senedler zikredilir.
 - c — Rivâyette mevcut bütün isnâdlar metniyle ayrıca gösterilir.
 - d — Bâzan müteâkip isnâdlara sâdece işâret edilir.
- Bâzi hâllerde bunların her birine baş vurur ise de her bir bâbta veyâ herhangi bir bâbta bunları cemeder denmek istenmemiştir (81).

Şunu da belirtmek gerekir ki, Tirmizî birçok bâblarda önce mecrûh hadîsi zikreder, bilâhare de sahîh olanı kaydederek

(77) Keşfu'z-Zünûn 1, 559.

(78) Makdisî, a.g.e., s. 16.

(79) a.g.e., s. 13; Bak. Zehebi Tezkiretül-Huffâz, 2, 634-35.

(80) Bak. cİtr, Nûru'd-Dîn, el-İbâmut-Tirmizî, Kâhire, 1970, s. 74.

(81) a.g.e., s. 73.

evvelkinde mevcut bulunan illeti belirtir. Onun nazarında isnâd metinden mühim olduğu için, birçok durumlarda rivâyet ettiği hadîsleri -tekrâr mevzûbâhs olmasa bile- kısaltır ve veyâ diyerek yaptığı ihtisâra dikkat çeker.

Tirmizî'de tâlik de son derece azdır. Şartının genişliği, Müslim'de olduğu gibi, daha ziyâde isnâda ehemmiyet vermiş olması, hadîslerin ahvâlini beyân etme gayreti muallak hadîs rivâyetine ihtiyâç bırakmamıştır (82).

İBNU MÂCE : İbnu Mâce'nin Sünen'i Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı sayılmaktadır. Bu da Tirmizî gibi, dördüncü tabaka ricâlinden çokca hadîs rivâyet etmiştir. Ancak Tirmizî gibi, hadîslerin derecesini bildirmez. Zayıf rivâyetlerinin çokluğu sebebiyle 6. asra yâni, İbnu Tâhiri'l-Makdisî'ye gelinceye kadar **Kütüb-i Sitte'**ye dâhil edilmemiştir. **Makdisî, Şurûtu'l-Eimmeti's -Sitte'**de İbnu Mâce'den bahsederken Sahîheyn ve Tirmizî hakkında olduğu gibi, bunun husûsiyetlerinden bahsetmez. Hadîslerinin şartları mevzûunda diğer Sünenlerle bir tutar (83). Makdisî, burada Ebû Zürcâti'r-Râzî'den naklen, İbnu Mâce'nin kitabında 30 kadar zayıf hadîs var" (84) demektedir ise de Suyûtî bu görüşü reddederek: "Herşeyden önce bu haber **munkatı** olduğu için güvenilmez, Ebû Zürcâya nisbeti doğru ise, mümkündür ki Ebû Zürcâ son derece zayıf olanları kasdetmiştir veyâ yanında mevcut nâkis bir nüshaya göre hüküm yürütmüştür" der. Ve ilâve eder: "Ebû Hâtim'in **Kitâbul'-İllel'**inde anlatıldığına göre, Ebû Zürcâ, İbnu Mâce'nin Sünen'inden pek çok hadîsi bâtil, sâkit ve münker oldukları için cerhetmiştir" (85). Kezâ Ebû Abdillâh İbnu Reşîd de şunu söyler: İbnu Mâce, Sünen'inde, kizble sirkatle ithâm edilen kimselerden hadîs rivâyet etmiştir. Üstelik bu çeşit hadîslerin bir kısmı, bunlar dışında kalan diğer râvilerce rivâyet edilmemiştir" (86).

Az önce Tirmizî'nin de bir kısım **müttehem bi'l-kizb** olan râvilerden hadîs aldığını fakat aynı hadîsi daha başka tarîklerden de vererek takviye ettiğini söylemiştik.

Netice olarak İbnu Mâce için verilen hüküm şudur: Kütüb-i Sitte'nin, kendi dışında kalanlara olan 1339 zevâidinden 99'u çok zayıf senedle, 613'ü zayıf senedle, 199'u hasen senedle, 428'i sahîh senedle kaydedilmiştir (87).

(82) cİtr, a.g.e., s. 91.

(83) Bak. Makdisî, a.g.e., s. 12.

(84) a.g.e., s. 16.

(85) Suyûtî, Zehrû'r-Rübâ, s. 5.

(86) a.g.e., s. 5.

(87) Sünenü İbn Mâce 2, 1520. (Fuat Abdülbâki'nin notu).